

Buvári Márta

Elnevezéstan

ZAGYVA SZAVAK Nemcsak új áruk, hanem időről időre új betegségek is megjelennek. Még szedte áldozatait a H1N1, de már megvolt a természetes magyar elnevezése: *új influenza*. Volt már *ázsiai, hongkongi influenza, spanyolnátha*, ez most egyszerűen *új*. (Igaz, valószínűleg lesz majd újabb is.) Nem volt ilyen szerencsés az *AIDS*, sem a következő, az *atípusos tüdőgyulladás*.

Az *AIDS* tipikusan angol elnevezés: *szerzett immunhiányos tünetegyüttes*. Olyan, mint az *UFO*. Nem tudjuk, micsoda, de elnevezzük jó részletesen, aztán a körülírás kezdőbetűit összeolvassuk. Vagy mint az *NGO*, amelyet szolgálai *nem kormányzati szervezetek*ként fordítanak, ha egyáltalán veszik maguknak a fáradságot a fordításra. Magyarul ezeket *társadalmi szervezetek*nek hívjuk. Mit is jelent hiányt szerezni? – Elveszíteni. Tehát *immunvesztés*. És miért *tünetegyüttes*? Talán a tünet a lényege egy betegségnek? Nem tudták, mi a lényege, de elnevezték, ezzel birtokba is vették. Azóta kiderült, hogy fertőzés okozza. Az ideiglenes nevet felválthatná a lényeget kifejező elnevezés: *fertőző immunitáshiány*.

Néhány éve egy addig ismeretlen fajta tüdőgyulladás jelent meg. Erről sem tudták kezdetben, hogy mitől van. A betegség megjelent, és valahogyan hírt kellett adni róla. Angolul *atypicalnak* nevezték el. Itt is fölvetődik a kérdés, hogy miért tagadással jellemzik. Ha nem tipikus, akkor milyen? *Szokatlan, eltérő, rendhagyó*.

Az *atypical* „magylatin” megfelelője *atipikus* lett volna. Mi ilyesformán használjuk a latin szavakat mintegy ezer éve. Valaki magyarítani akarta, de beleragadt az eredetibe, és öszvérszót gyártott. Eleinte így írták: *a-típusos*, aztán lett *atípusos*. A szó töve így is „magylatin”: *típus*, csak hozzátettek egy magyar képzőt. Ez önmagában véve nem szokatlan. Egyik külföldi ismerősöm csodálkozott azon, milyen könnyedén teszünk magyar toldalékokat az idegen szavakhoz. Persze, hiszen másképpen nem tudnánk őket használni, mondatba fűzni. Például: *mobiloz, abnormálisak, instabilan, szubtrópusi*. Ezek a szavak látszólag hasonlítanak az *atípusos*hoz. Csakhogy *abnormális, instabil, szubtrópus* szó van önállóan, *atípus* pedig nincs. *Típusos* szó elvileg létezik (a szótár ritkának jelöli, ugyanazt jelenti, mint a *tipikus*), de ha már magyar szónak tekintjük, van is rajta egy magyar képző, nem tehetjük eléje az *a-t* fosztóképzőként, mert a magyarban az *a* nem jelent tagadást, sőt egyáltalán nincs a magyarban elő-

képző. Ismerünk latin előképzőket, előtagokat, amelyek több jövevényszóban is előfordulnak, tudjuk, hogyan módosít az *ab-*, *anti-*, *in-*, *intra-*, *-szub* stb., de az ezekkel kezdődő latin szavakat többnyire egészben vettük át, így magyarosítottuk el őket némileg. (A Magyar ragozási szótár nem is jelöl bennük szóelemhatárt.) Az *antipatikus* például nem az *anti-* és a *patikus* összetétele, mert akkor a *gyógyszerész* ellentétét vagy ellenségét jelentené. (Igaz, némelyik ilyen előtag – éppen az *anti-* is – önállósult már némileg, alkottunk már velük egyes szavakat is, például: *antianyag*. A *szuperről* nem is beszélve.) Nem sokkal jobb a *nem típusos* sem. Ha a *típus* szóhoz képzőt teszünk, az az *-ú*: ilyen vagy olyan *típusú*. De ha azt mondjuk: *a típusú*, akkor a folytatás *b típusú, c típusú* stb. Tehát ha ragaszkodunk az eredeti szerkezethez, akkor a *nem tipikus* a leghelyesebb. De miért ragaszkodnánk? Évek teltek el azóta, mégsem sikerül megszabadulni ettől a suta elnevezéstől. Pedig azóta már nyilván több mindent megtudtak a betegségről.

Ha már megállapították, miben tér el ez a betegség a szokásos tüdőgyulladástól, akkor ezt a fontos jellemzőt kellene a nevében megjeleníteni. Ha Ázsiában jelent meg először, akkor *ázsiai*. (Mint ahogy volt *hongkongi influenza, spanyolnátha*.) Ha gyorsan terjed, fertőző/ragályos tüdőgyulladásnak (mint *fertőző májgyulladás*). Ha gyakran meghalnak benne, akkor *veszélyes tüdőgyulladásnak*. Vagy ha tudjuk, hogy a szokásos tüdőgyulladás baktériumtól ered, ez pedig vírustól, akkor mondhatjuk, hogy *vírusos tüdőgyulladás*. Az utóbbi jellemzőket az orvosok ismerik, és hogy nyelvileg milyen megoldás a helyes, azt a nyelvész tudja. Tehát ha a hír fordítója nem boldogul a kifejezéssel, helyes, ha felhív előbb egy szakembert, jelen esetben orvost, és amikor már tudja, mi a fogalom tartalma, tanácsot kér egy nyelvésztől. Ha pedig az első megjelenésig nincs erre idő, legalább a második alkalomra. Nem mindegy, mi kerül be a köztudatba, mert ha egy hibás szóalkotás vagy maga az idegen szó elterjed, nagyon nehéz már kiirtani.

Az „atípusos”-hoz hasonló az *e-level*. Attól nem lesz magyar a kifejezés, ha az *e-* idegen rövidítéshez egy magyar szót ragasztunk. Az *e-level, e-posta, e-piac, e-társadalom* ugyanolyan egyes szavak, mint az *atípusos*, ráadásul a kötőjeles *e* óhatatlanul hosszú *e*-nek hangzik. Ezen nem segít Szabó T. Attila javaslata sem, az *e-vél* (még ha szellemes is), amúgy pedig egy szót az elején csonkítani meglehetősen szokat-

lan. Az *elektronikus* szó természetes rövidítése *el.* lenne, ez már valamivel többet mondana, hiszen *e*-vel kezdődő szó rengeteg van. Az *elektronika* egyébként magyarul *gyenge-áram*; vagy a *villamosság* szóval is megkülönböztethetnénk a *villanytól*, az *elektromosságtól*. Nem is feltétlenül az elektronikusságnál kell megragadni a számítógéppel kapcsolatos fogalmakat. Molnos Angéla a *villámlevél* szó megalkotásakor a gyorsaságot emelte ki. Lehetne *távirat* is, de ez a szó már foglalt. Szerintem az *e-mail* legmegfoghatóbb eleme, hogy számítógépen írjuk, és azon is jelenik meg, tehát *géplevél*. A vírusos tüdőgyulladásához és az új influenzához hasonlóan gátat kellene vetni az *e-járványnak* is.

Az *e-piac* szónál csak az *online* rosszabb. *Rendeljen online* – halljuk. *Online szavazás*. Azt jelenti, hogy *vonalban*, azaz számítógépes kapcsolatban vagyunk. Magyarul azonban az *online* szón nem látszik, hogy határozó vagy jelző, de nem is lehet hozzá határozóragot tenni. Ez még a generativisták¹ szerint sem magyar. A hangzása is olyan angolos, hogy soha nem lesz belőle magyar szó, ahogy a *pendrive*-ból sem. Akkor már inkább: *Rendeljen interneten*. Vagy egyszerűen: *számítógépen*. *Számítógépes szavazás / villámshavazás*.

AZ ELNEVEZÉS MÓDSZERTANA Ha új fogalom jön be a nyelvbe, a leglustább megoldás az idegen név átvétele. Ez csak akkor fogadható el, ha annyira új a fogalom, hogy nem köthető semmilyen meglévő magyar szóhoz, csak körülírással fogalmazható meg, továbbá, ha az átvett szó hangalakja illeszkedik a magyar nyelv hangzásához, és lehet célszerűen toldalékolni is.

A következő fokozat a tükörfordítás. A legtöbb embernek, ha magyarítani akar, ez jut eszébe. Pedig csak akkor jó, ha az

eredeti elnevezés eléggé találó volt, és a mi gondolkodásmódunknak is megfelel.

Az igazán jó megoldás az, ha meggondoljuk a fogalom lényegét, és ahhoz keresünk jól használható magyar szót. A névben nem kell mindennek benne lennie, elég a leglényegesebb, legszembeűnőbb elem. Még az sem elengedhetetlenül szükséges, hogy szabályos legyen a képzése. Az viszont fontos, hogy jól használható: ragozható, mondatba illeszthető legyen a szó.

EGY ÚJ PÉLDA A napokban dr. Majtényi Gáborral – előadása és az abból készülő cikk kapcsán – azon töprengtünk, mi lenne a jó magyar szakkifejezés a *kollektív intelligencia* fogalmára. A cikkből megtudtam, hogy a kollektív intelligencia „emergens” [halmazati?] fogalom, vagyis több, mint a csoport tagjaiban meglévő értelem összessége, és célszerű viselkedésben nyilvánul meg. A *kollektív* szó fordításaként kínálkozik a *közös* vagy az *együttes* szó. Az *együttes*ben inkább benne van az összeadódás, a több. Az *intelligencia* szónak pontosan megfelel az *értelem*. Valaki fordította már ezt a fogalmat a *sokaság bölcsességének*. A bölcsességben benne van a célszerűség is. Hasonlóképpen az *okosságban*. Hátrány, hogy ezeket a szavakat kevésbé használhatjuk állatokra is, mint az *értelem* szót. A *sokaság bölcsessége* kifejezés a birtokviszony miatt nem használható jól. Nem mondhatjuk, hogy *a csoport vagy nemzet sokaság bölcsessége*. Azt viszont mondhatjuk, hogy *egy csoport együttes bölcsessége, együttes bölcs viselkedése*. Lehetne még *csoportbölcsesség* vagy *csoportértelem*, de ezekből sem tudunk melléknevet képezni (*csoportbölcs?* *csoportértelmes?*). Megkérdeztük Bősze professzort is, ő is az *együttes bölcsesség* kifejezésre szavazott, azzal a fenntartással, hogy tekintettel kell lenni a szöveggörnyezetre.

HELYESÍRÁSI EMLÉKEZTETŐ

mellérendelő mondatok | voltaképpen halmazott tagmondatok (*Bementem a műtőbe, és elaltattam a beteget* – a két egyszerű tagmondatból keletkezett mellérendelő összetett mondat, a tagmondatok egyenlő értékűek a szerkezetben). A példamondatban a két tagmondat között kapcsolatos viszony van, de az ilyen összetett mondatok – hasonlóan a szavak mellérendelő kapcsolatához vagylagosságot (*Vagy bemész a műtőbe, vagy megírod a zárójelentést*), ellentétet (*Ügyesen vette ki a nyirokcsomókat, de nagyon lassan fejezte be a műtétet*), oksági (*Szeretek műteni, ezért sokszor megyek a műtőbe*) viszonyt is tükröz. A tagmondatokat vesszővel választjuk el; a közöttük lévő jelentésbeli (mellérendelő) viszonyt a kötőszó teszi egyértelművé. A mellérendelő összetett mondatok lehetnek nyitottak vagy zártak, az előbbiekhöz újabb tagmondat is kapcsolódhat (*Bementem a műtőbe, elaltattam a beteget, és figyeltem a műtétet*).

1. Általános nyelvészeti irányzat, amely szerint, ha akár halandzsaszavakat magyar toldalékokkal összefűzünk, akkor az magyarul van.